

חברת גברים ונשים במקומות העבודה

מקומות עבודה הם מן המקומות שבהם נפגשים גברים ונשים לתקופות ארוכות ולזמן רב בכל יום¹. במקומות אלו מתעוררות שאלות רבות בדבר היחס הנכון בין גברים ונשים. החברה המערבית עברה בנושא זה שינוי גדול, מחברה שבה נשים היו מחוץ למעגל העבודה והחברה, למצב שבו אי אפשר שלא לקבל אדם לעבודה בגלל מינו. השינוי התרחש במהירות רבה ולא נוצרה עדיין תשתית מספקת לדיון מעמיק בשאלות אלו. לא ניתן כיום לסווג את הנשים לתפקידים האופייניים להן. אדם יכול למצוא נשים כמנהלות שלו, הן יכולות להיות שותפות לצוות חשיבה ופיתוח, והן יכולות להיות כפופות לו. גם מגוון התפקידים שהן מבצעות הוא אותו מגוון תפקידים שגברים מבצעים. מידת שיתוף הפעולה הנדרשת לצורכי העבודה היא לעתים רבה מאוד. שעות ארוכות של חשיבה משותפת, תכנון ופיתוח מוצרים, תכנון לטווח ארוך והתייעצויות לגבי איש וקידום עובדים. שאיפתם של מנהלים היא ליצור גיבוש חברתי של הצוות. ההנחה העומדת בשרש עניין זה היא כי צוות מגובש מבחינה חברתית ייתן תפוקה רבה יותר למקום העבודה. אנשים יוכלו ביתר קלות להחליף רעיונות, ולהביא אותם מהר יותר לרמה גבוהה של "בישול". יש כיום דגש גדול על עבודת צוות. העיקרון בעבודה כזו הוא שתכונות שונות ומנוגדות של אנשים דווקא משביחות את המוצר הסופי. לשם כך רצויות מאוד פתיחות וידידות בין אנשי הצוות. כמו כן, העובדים בחברה לרוב באים משכבות חברתיות מגוונות. באותו מקום עבודה עובדים חרדים, דתיים וחילוניים, יהודים ושאינם יהודים, ותיקים ועולים חדשים; וכמובן - גברים ונשים יחדיו.

א. שתי עמדות

לאחרונה התפרסמו שתי עמדות באשר לשאלת העבודה המשותפת לגברים ולנשים. בציבור החרדי פורסם מנשר בשם "כללי הנהגה במקומות עבודה", ועליו חתומים הרב שמואל הלוי ואזנר, הרב נסים קרליץ, הרב יצחק זילברשטיין, הרב שמואל אויערבך והרב שמעון בעדני². הנה כמה דוגמאות מתוך הכללים הללו.

* עובדים ועובדות לא ישוחחו יחד על נושאים שאינם נוגעים ישירות לתפקידם... הדבר אסור גם בשיחה שמשותפתים בה כמה עובדים, וק"ו בשיחה ביחידות בין עובד לעובדת. יש להיזהר מלשוחח שיחות שאינם מענייני העבודה גם בפגישה אקראית ברחוב או בטלפון.
* לא יפנו אחד לשני בשמות פרטיים או בכינויים, אלא רק בשם המשפחה, ורצוי בתוספת 'הרב' 'מר', 'הרבנית' או 'גברתי'.

1. הדגם העומד לנגד עיני הם בעיקר מקומות עבודה של היי-טק. תודה לידידי בני לוי ויצחק אייזנר שעמם ליבנתי סוגיות אלו.
2. להלן נספח א. הדברים פורסמו גם במדורו של שאול שיף 'בסוד שיחי' ב'הצופה', כי בסיון תשס"ג.

* אסורה אמירת שלום בנוסח אישי, כגון: "שלום לך", "להתראות" וכדו'. אך אפשר לאומרם בצורה כללית כגון: "בוקר טוב", "שלום" וכדו' (ויש להקפיד על סגנון רשמי ולא ידידותי ואישי, משום שהתייחסות אישית מביאה לקירוב הדעת ביניהם ועלולה להביא למכשולים חמורים).

* כאשר מנהל (או מעביד) רוצה לשבח עובדת על מסירותה וכדו' - יכול הוא לשבח את העבודה שנעשתה כראוי, אבל אסור לו לשבח את העובדת בתארים אישיים.

עמדה שונה הציג הרב יגאל אריאל במאמרו "מבשרך אל תתעלם"³. לדעתו, כבוד האשה דורש התייחסות אליה כאדם, וההנחיות שהבאנו לעיל פוגעות בכבודן של הנשים. וכך הוא כותב בין השאר:

הקוד הזה איננו ההלכה אלא הוספת סייגים וגזירות מתחום הדמדומים. אילו נהג משה רבנו על פיו, לא היה מציל את בנות יתרו מיד הרועים, אלישע לא היה שואל בשלום השונמית, ובוטז לא היה מדבר עם רות ונותן לה לאכול מן הקלי, לטבול את הלחם בחומץ ולשתות מן המים ששאבו הנערים. שמענו כיצד נהג בדורנו ר' אריה לוי לבקר כל שבוע את הרבנית הרצוג במשך שנים רבות כדי לדרוש בשלומה ולעודדה, כפי שעשה גם לאלמנות אחרות. במאמר זה, ברצוני להראות כי יש מקום לשתי העמדות; אולם למעשה בחברה כמו שלנו עלינו להעדיף את דרכו של הרב יגאל אריאל.

הדיון במקומות העבודה שונה לעניות דעתי מן הדיון במוסדות הלימוד⁴, בתנועת הנוער או בצבא⁵. הצבא הוא מקום שבו בני אדם חיים חיים מלאים. בצבא ישנים, לומדים ולוחמים ולמעשה היחידה היא אורגן אחד. מוסדות החינוך ותנועות הנוער הם מקומות שבהם מתעצבים אנשים צעירים אשר דרכם עוד לא ברורה להם. ולכן שאלת הערבוב נשאלת ממקום אחר. גם באוניברסיטאות האתגר הוא אחר⁶. באוניברסיטה רוב הלומדים אינם נשואים. המעונות והאווירה הסטודנטאית ממלאים את כל הווייתו של הסטודנט, ויוצרים אווירה שונה מאשר במקומות העבודה.

במקומות העבודה, לעומת זאת, מובן כי לכל אחד יש חיים מחוץ לעבודה. ברור שמקום העבודה אינו בא להחליף את הבית ואת המשפחה. במקומות העבודה נפגשים אנשים מבוגרים יחסית לאחר שעברו תהליך הכשרה אקדמי או אחר.

ב. דרכם של 'קטנים'

נאמר במסכת סוכה (נב, א):

"וואת הצפוני ארחיק מעליכם" - זה יצר הרע, שצפון ועומד בלבו של אדם... "ועלה באשו ותעל צחנתו" - שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאיהם של ישראל; "כי הגדיל לעשות" - אמר אביי: ובתלמידי חכמים יותר מכולם.

3. לקמן נספח ב. פורסם ב'הצופה'; כ"ה בתמוז תשס"ג.

4. על היבט אחד בהם כתב הרב צבי ינאי, 'צהרי יז, עמ' 47-53. ועיי' שם פרק ג והע' 25.

5. עיי' מאמרו של הרב איתיאל אריאל, 'צהרי יז, עמ' 37-46.

6. ראה מאמרם החשוב של גיל פרל ויעקב וינשטיין, 'צהרי יז, עמ' 135-142.

כי הא, דאביי שמעיה לההוא גברא דקאמר לההיא אתתא: נקדים וניזיל באורחא. אמר: איזיל אפרשינהו מאיסורא. אזל בתרייהו תלתא פרסי באגמא. כי הוו פרשי מהדדי, שמעינהו דקא אמרי: אורחין רחיקא וצוותין בסימא (רש"י: אילו היינו יכולים לילך בדרך אחד היה נעים צוות שלנו).

אמר אביי: אי מאן דסני לי הוה - לא הוה מצי לאוקומיה נפשיה. (רש"י: אם היה שונאי מתיחד עם האשה - לא הוה מצי אוקומי אנפשיה מלחטוא; ועל עצמו היה אומר). אזל, תלא נפשיה בעיבורא דדשא, ומצטער (רש"י: "נשען על בריח הדלת, כאדם שמחשב ומצטער"). אתא ההוא סבא, תנא ליה: **כל הגדול מחבריו, יצרו גדול הימנו.**

בסיפור קצר זה יש לפנינו ארבע דמויות: אביי - החכם הגדול, זוג ההולכים בדרך וההוא סבא. אביי מצפה לאחת משתי התנהגויות:

או התנהגות פרושה שבה אין מגע בין גברים ונשים שאינם בני זוג, או התנהגות פרוצה שבה כאשר נפגשים גבר ואשה כאלה יקרה בניהם דבר איסור. כאשר ראה אביי את זוג האנשים קובעים זמן לצאת יחדיו לדרך, היה בטוח שעומד להתרחש איסור. אביי לא העלה על דעתו קשר קרוב בין איש ואשה שאין בו מעשה איסור. לכן הוא הולך אחריהם שלש פרסאות (כשנים עשר קילומטר) בתוך הסבך, מתוך ביטחון שעוד מעט מתרחש איסור ובידו למנוע אותו. אולם זוג ההולכים אינו עומד בציפיותיו של אביי. נעים להם יחדיו (צוותין בסימא) ואילו היו צריכים להגיע לאותו מקום, היו הם ממשיכים יחדיו. אולם דרכיהם נפרדות. הם נפרדים בידידות ולא מתרחש שום איסור.

דבר זה לא רק שמנוגד לציפיות של אביי אלא מעמיד אותו במבוכה קשה, שהרי הוא מעיד על עצמו שהוא לא היה עומד בניסיון שכזה. בא זקן אחד ומגלה לאביי את הסוד, כי הגדול מחברו יצרו גדול הימנו. בכך מפיס הזקן את דעתו של אביי מצד אחד, ומנגד מעמיד דרך נוספת - דרכם של האנשים שאינם גדולים.

עומדות לפנינו בסיפור זה שלוש דרכים:

1. דרכו של אביי, הגדול מחבריו, ולכן חי את חיי בפרישות מן הנשים.
2. דרכם של הפרוצים, והם יתנהגו על פי צפיותיו של אביי ויכשלו באיסורים.
3. דרכם של הקטנים, אשר פוגשים נשים בחייהם כבדרך שגרה מבלי להיכשל בעבירה. אם אנו בודקים את אופי חיינו, הרי אנו דומים לזוג שאביי עקב אחריו. פוגש אדם אשה שאותה הוא מכיר ממשפחתו המורחבת, מתנועת הנוער, משכונת המגורים או מן העבודה, במקום מרוחק. סביר מאוד שישע עמה יחדיו עד המקום שדרכיהם ייפרדו. סביר גם שישוחחו על עניינים רבים, ויוכלו לומר שהשיחה הייתה מעניינת. מן הסתם ייפרדו השנים בידידות רבה במקום שהדרכים נפרדות.

דומני שסיפור זה מחדש לנו דרך נוספת להתמודדות עם היצר הרע, והיא דרכם של הקטנים. אלו אנשים המורגלים מנעוריהם לחיים משותפים עם נשים. הם פגשו אותן בבית הספר, הם פגשו אותן באוניברסיטה, והם עובדים יחד במקומות העבודה. מבחינתם האשה מייצגת מכלול שלם של דברים, חלקם אנושיים וחלקם נשיים. מערכות היחסים נבנות לא פעם אך ורק על המישור האנושי והחברי, ואילו המישור הנשי מקבל מקום קטן יותר. מכיוון שאינם "גדולים", הרי גם יצרם אינו גדול כל כך, ולכן הם מצליחים ללכת דרך ארוכה עם אשה ללא חטא. ברור מאליהם שאנו עוסקים בתחום שבו אין ביטחון של מאה אחוז. וכבר הקדימו חז"ל ואמרו

"אין אפטרופוס לעריות"⁷.

כאשר אנו באים להתמודד עם סוגיית גברים ונשים במקומות העבודה יש שתי דרכי התמודדות: דרך אחת היא דרכם של "גדולים", אשר ינסו למעט עד כמה שניתן בקשר שבין גבר ואשה. הם יעדיפו לעבוד עם מזכיר ולא עם מזכירה, ידברו עם הנשים רק את המינימום ההכרחי, וינסו ליצור גם בעבודה שתי חברות נפרדות. אמנם בדרך זו ייסגרו לפנייהם מקומות עבודה רבים ותפקידים רבים, שהרי בתפקידים אלו נדרשת עבודה קרובה ואינטנסיבית עם נשים. אולם קרבה כזו אסורה על פי ההלכה - הרי "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'"⁸. בדרך זו כמדומני הולכים הרבנים החתומים על המנשר המובא לעיל.

אולם לעניות דעתי יש דרך אחרת, והיא דרכם של ה"קטנים". כאן הדגש של המאמץ יהיה ליצור מצב שבו תהיה ידידות בין העובדים. אולם ידידות זאת לא תהיה על רקע יחסי גבר-אשה אלא על רקע יחסי חברות שבין אדם לאדם. חברות זו תכבד מאוד את המשפחתיות של כל המעורבים בקשר. ותיצור אווירה חברתית הדוחה רמיזות לא ראויות בין גברים לנשים. דומני כי על דרך זו מצביע מאמרו של הרב יגאל אריאל.

ג. "אל תרבה שיחה עם האשה"

שנינו במסכת אבות (א, ה):

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני ביתך, **ואל תרבה שיחה עם האשה**; באשתו אמרו - קל וחומר באשת חבירו. מכאן אמרו חכמים: כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה - גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנום. שלושה כיוונים נאמרו בפירוש משנה זו:

1. כל הרחבת דיבור עם אשה כלשהי מעבר לצורך המינימאלי סותרת את דברי המשנה. וכך אולי ניתן להוכיח מן הסיפור בגמרא (עירובין נג, ב):

רבי יוסי הגלילי הוה קא אזיל באורחא. אשכחא לברוריה. אמר לה: באיזו דרך נלך ללוד? אמרה ליה: גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים: "אל תרבה שיחה עם האשה!"; היה לך לומר: באיזה ללוד.

מאמר זה מעורר שאלות: התגובה של ברוריה נראית לא מתאימה. הביטוי "גלילי שוטה" מפיה של ברוריה נשמע פוגע ומעליב. 'חטאו' של ר' יוסי הגלילי ששאל באופן מנומס אינו נראה מצדיק את ההתקפה שלה. ועוד, דבריה של ברוריה ארוכים ומפורטים הרבה יותר מארבע המילים של ר' יוסי הגלילי.

בשתי דרכים ניתן להבין את הגמרא: הדרך האחת - שכל מילה מיותרת בדיבור עם אשה, אסורה; ומי שמדבר עם אשה באריכות ראוי לגערה פוגעת⁹. הדרך שנייה היא לראות בסיפור עימות סמוי

7. אמירה זו מופיעה בשי"ס ארבע פעמים: בכתובות (יג, ב) מופיעה מימרא זו פעמיים, ושם המשמעות היא שמי שהסתתר עם אשה מן הסתם בא עליה. אולם בחולין (יא, ב) ובנדה (ל, ב) המשמעות היא שגם שמירה מעולה על אשה אינה הוכחה וודאית שלא נבעלה; שהרי אין אפטרופוס לעריות. לעני"ד, אין משמעו של מושג זה שכל אדם חשוד על העריות; אלא שלא יכול להיות ביטחון מלא בכך שאדם לא ייכשל.

8. משלי כא, ל על פי ביאור הגמרא בברכות יט, ב.

9. תודתי נתונה לרב יהודה הרצל הנקין שעמד על כך במאמר שלא פורסם עדיין.

בין ברוריה לר' יוסי הגלילי. שאלתו של ר' יוסי פגעה בברוריה בגלל המילה "נלך". נראה היה לה שהוא כולל אותה עמו - דבר שאינו ראוי מצד הצניעות; ולכן הגיבה בחריפות¹⁰. בשל כך היא מכבירה מילים כדי להסביר לר' יוסי שאם הוא כולל אותה עמו הוא עושה מעשה שלא יעשה. **2.** הבנה אחרת של המשנה "אל תרבה שיחה עם האשה" עולה מן הברייתא במסכת דרך ארץ (פרק עריות הלכה יג):

אבא חלפי אומר משום אבא חגרא אביו: אל תהי פרוץ בנדרים שלא תמעול בשבועות; ואל תתארח אצל כהן עם הארץ שמא יאכילך בקדשי שמים; **אל תרבה שיחה עם האשה, שכל שיחתה של אשה אינה אלא דברי ניאופים.**

על פי דרך זו ניתן להבין שהבעיה בריבוי שיחה עם האשה היא בתוכנה של השיחה. אשה שכל שיחתה היא דברי ניאופין, ראוי שלא לדבר עמה. אבל אם השיחה עם האשה היא בענייני עבודה ובהתעניינות אנושית, אין בכך גנאי. הגמרא (נדרים כ, א) מבאיה את הברייתא בנוסח מעט שונה:

תנא: לעולם אל תהי רגיל בנדרים, שסופך למעול בשבועות; ואל תהי רגיל אצל עם הארץ שסופך להאכילך טבלים; אל תהי רגיל אצל כהן עם הארץ, שסופך להאכילך תרומה; **ואל תרבה שיחה עם האשה, שסופך לבא לידי ניאוף.**

3. דרך שלישית להבנת המשנה באבות נמצאת באבות דר' נתן (נוסחא א פרק ז):
דבר אחר, "אל תרבה שיחה עם האשה", כיצד? בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לו. מפני שבזוה את עצמו ובזוה את אשתו ובזוה את חברו. ואשתו שהיתה נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לבני הלך ושחן לאשתו ונמצא אותו האיש בזוה את עצמו [בזוה] את אשתו [בזוה] את חבירו. על פי ביאור זה הבעיה בריבוי שיחה היא בעיקר עם אשתו. יש נושאים שראוי שלא לפתוח אותם אפילו עם האשה, כי הפתיחה שלהם עלולה להחריף את העימות שהיה קודם. על פי ביאור זה אנו עוסקים בשאלות כלליות שבין אדם לחבירו.
אין דרך להכריע בין האפשרויות הללו בפירוש המשנה. הדרך הסופרת מילים בשיחה עם האשה היא דרכם של ה"גדולים", אשר נמנעים עד כמה שניתן מכל קשר עם אשה. ואילו הדעות האוסרות לדבר עם אשה רק בדברי ניאופים - זו דרכם של "קטנים", אשר משוחחים עם האשה כאדם ונמנעים מלתת היבט יצרי לקשרים אלו.
גם את דברי הפוסקים המנוסחים באמירות כלליות ניתן להבין בשתי דרכים. למשל דברי השו"ע (אה"ע כא, א):

צריך אדם להתרחק מהנשים מאד מאד. ואסור לקרוץ בידי או ברגליו ולרמוז בעיניו לאחד מהעריות. ואסור לשחוק עמה, להקל ראשו כנגדה או להביט ביופיה. ואפילו להריח בבשמים שעליה אסור...

האם החיוב להתרחק מהנשים עוסק בעניינים בעלי אופי יצרי, כאשר מתבאר מן הפירוט, או

¹⁰ איני בטוח בפירושי. הרב הנקין - במאמרו הנ"ל - מציע כי דווקא הדיבור הפשוט עם ברוריה עורר את חמתה בכך שר' יוסי הגלילי ראה בה בת שיח רק לדברים של מה בכך ולא לדברי תורה. הקשרו של הסיפור במתח שבין גליל ליהודה יכול לרמוז כי יש כאן גם פער בין תרבותי.

שמה צריך להתרחק מן הנשים ככלל ולא משנה מהו אופי הקשר? - לענ"ד, גם זה תלוי בהבחנה הקודמת שבין גדולים לקטנים.

ד. מסקנות מעשיות

על פי העיקרון שהעלינו, עיקר מגמתו של העובד בארגון מסוג זה הוא ליצור אווירה של קשרים בעלי אופי רציני.

בראש ובראשונה אווירת עבודה. "אגירי יומא אנן". יש להנחיל במקום העבודה תחושה שכאן כולנו מגויסים לעבודה. זה חשוב גם מצד גזל המעסיק, שהרי בשום מקום עבודה לא משלמים על מנת לשחק. ויש לזה משמעות גם על יחסי גברים ונשים: כולנו באנו לכאן לעבוד, אם ברצונך לבלות, יש מקומות אחרים.

כדאי לפעול כדי להעמיק את התודעה של שותפות להשגת מטרה. אנו מכבדים את חייו הפרטיים של העובד מחוץ לעבודה, ונעשה הכול כדי שתופעות כמו חיזור ייראו כפוגעות בארגון¹¹. כלי נוסף שעשוי לעזור לנו הוא החוק נגד הטרדה מינית. ברור לכולנו שהפעלת כוח למען מילוי תאוותיו של אדם היא נתעבת. ולכן מעשיהם של אנשי סדום, מעשה הפילגש בגבעה ומעשה אמנון בתמר הם כל כך מגונים. עלינו להרחיק את האפשרות שבו רעי לב ינצלו את כוחם למילוי תאוותיהם. ומכאן, שעלינו להרחיק עד כמה שניתן מכל דבר של כיעור¹².

עלינו להיות מודעים לכך שאנו באים מחברות שונות בעלות קודים שונים של התנהגות ופרשנות. ולכן עלינו להיזהר בהערות ישירות. לעניות דעתי הערות על לבוש למשל יוצרות יותר נזק מאשר תועלת. האשה שהעירו לה על לבושה רואה את עצמה לא פעם כלבושה בצניעות. ההערה על הלבוש ממקדת אותה ואת הסובבים אותה לענייני תאוה. עצם המיקוד הזה יוצר נזק לאווירה הרצינית שרצינו לקדם.

סיכום

יש שתי עמדות ליחסי גברים ונשים: האחת - של "גדולים", אשר יצרם גדול וכל קשר או שיחה עם האשה יוצרים אצלם הקשר של איסור. והשנייה - המבחינה בין קשרי גברים ונשים על בסיס אסור, ובין קשרים המבוססים על עבודה משותפת ויחס אנושי. דרך זו היא דרכם של אלו החיים באורח קבע עם נשים ומשוחחים אתן על נושאים משותפים, כדרך שהם עושים זאת עם חבריהם הגברים.

אני ממליץ לנקוט במקומות העבודה על פי הדרך השנייה: לחזק בארגון את הנאמנות והרצינות, וליצור אווירה שבה יש הרבה ידידות ורצון לעזור ומעט מן המתחים שבין גברים ונשים¹³.

11. הקוד האתי של חברת 'מייקרוסופט' מתנגד ליחסי חיזור בתוך מסגרת העבודה. בעבר היו עובדים שפוטרו מעבודתם בשל חריגות מהקוד האתי.

12. "הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו" - חולין מד, ב.

13. במציאות ימינו האפשרות לעבור אל איסורים שבינו לבניה נמצאת במרחק כמה לחיצות עכבר. מציאות זו יכולה לעורר שתי תגובות: האחת - להוסיף סייגים והרחקות. אולם ספק אם סייגים אלו יעבדו. דרך שנייה היא לשים דגש חזק יותר על הגבול הפנימי של כל אדם, ולתת פחות משקל לגבולות חיצוניים. דרך זו, עם כל הקשיים שהיא מעוררת, נראית לי עדיפה.

כללי הנהגה במקומות העבודה*

- א. עובדים ועובדות לא ישוחחו יחד על נושאים שאינם נוגעים ישירות לתפקידם (בענייני חדשות, פוליטיקה וכדו'), ואפילו לא לנסות להחזיר אחד מהעובדים בתשובה). הדבר אסור גם בשיחה שמשתתפים בה כמה עובדים, וק"ו בשיחה ביחידות בין עובד לעובדת. יש להיזהר מלשוחח שיחות שאינם מענייני העבודה גם בפגישה אקראית ברחוב או בטלפון.
- ב. לא יפנו אחד לשני בשמות פרטיים או בכינויים, אלא רק בשם המשפחה, ורצוי בתוספת 'הרבי' 'מרי', 'הרבנית' או 'גברתי'.
- ג. אסורה אמירת שלום בנוסח אישי, כגון: "שלום לך", "להתראות" וכדו'. אך אפשר לאומרם בצורה כללית כגון: "בוקר טוב" ו"שלום" וכדו', (ויש להקפיד על סגנון רשמי ולא ידידותי ואישי, משום שהתיחסות אישית מביאה לקירוב הדעת ביניהם ועלולה להביא למכשולים חמורים).
- ד. כאשר מנהל (או מעביד) רוצה לשבח עובדת על מסירותה וכדו', יכול הוא לשבח את העבודה שנעשתה כראוי, אבל אסור לו לשבח את העובדת בתארים אישיים.
- ה. שמירת המרחק בין עובדים לעובדות מחייבת שלא ליצור קשר בין משפחות העובדים והעובדות (כגון: ביקורים משפחתיים ביניהם, טיולים מאורגנים משותפים, נופש משותף בבתי מלון וכדו').
- ו. במידת האפשר ראוי להימנע מהושטת דברים מיד ליד, אלא יש להניחם על השולחן וכדו'.
- ז. אין לעשות אחד לשני שיחות כל שהוא (כגון: לקנות עבורו מאכל מהמכולת או לכבדו ממאכל שהביאה מהבית וכדו'), מלבד כאשר יש תורנות מיוחדת לקנות עבור כל העובדים (ואין בדבר יחס אישי).
- ח. לכתחילה צריך להקצות חדרים נפרדים לעובדים ולעובדות.
- ט. אם אין הדבר מתאפשר, צריכים הם לשבת בשני שולחנות נפרדים כשביניהם מרחק ניכר, ובשום אופן אסור לשניהם לשבת ליד שולחן אחד, וק"ו שלא ישבו זה מול זה (בין בשעות העבודה ובין שלא בשעות העבודה).
- י. לא יאכלו העובדים והעובדות במעורב (חדר אחד בלא מחיצות), אלא יאכלו בהפרדה או בזמנים שונים.
- יב. וכן לא תגיש עובדת אוכל לעובדים, או להיפך, וודאי שאסור למזכירה להגיש קפה או תה וכדו' למנהל (אלא אם כן היא ממונה מטעם המפעל להגיש לכל העובדים בשמה, וגם אז תקפיד לא להגיש לפנייהם ממש, אלא במרחק מה).
- יא. אין לערוך לעובדים מסיבות, אירועים וטיולים, ואין להשתתף בהם, אלא אם כן נערכים לאנשים לחוד ולנשים לחוד בזמנים שונים או במקומות שונים.

* על הנחיות אלו חתמו: הרב שמואל הלוי ואוהר, הרב נסים קרליץ, הרב יצחק זילברשטיין, הרב שמואל אויערבך והרב שמעון בעדני. פורסמו בין השאר ב'הצופה', כי בסיון תשס"ג.

יב. אין למנהל או לאחד העובדים להסיע במכוניתו עובדת או כמה עובדות (וכן להיפך), לא בשכר וק"ו שלא בחינם לעבודה, לבית ולכל מקום שהוא.

יג. במקום שחוזרים מהעבודה, בשעה מאוחרת בלילה, יש למנות אדם מיוחד (חרדי), שישב ליד הנהג (שגם הוא חרדי), ויישאר אתו עד רדת כל הנשים כדי למנוע איסור ייחוד. ולנוהגים (כהרמב"ם והשולחן ערוך) שלהינצל מייחודי דרוש שיהיו שלוש נשים ושלשה גברים, חובה עליהם לסדר שיסעו אתם זוג נשוי.

יד. אסור לנשים להגיע לעבודה בבגדים מהודרים, אלא בבגדים רגילים, צנועים ופשוטים, העונים על כל דרישות ההלכה. כמו"כ עליהן למעט בתכשיטים ובושם (שלא יהיה מורגש), ומכל דבר המושך תשומת לב.

טו. מפעם לפעם על האשה לבדוק אם חל שינוי בהתנהגותה ובלבושה. "כי כך דרכו של היצר, היום אומר לו כך ומחר אומר לו כך, עד שאומר לו לך...!". אם האווירה במקום גורמת להחליף את הבגדים, לבגדים מהודרים יותר או צנועים פחות - אות הוא כי מקום עבודה זה פסול, ויש לעזובו.

טז. העסקת מזכירה פרטית דורשת היתר של רב מובהק על נחיצות העסקתה והתנאים הדרושים לכך. ולמעשה רצוי מאוד שאשה לא תעבוד כמזכירה פרטית של מנהל, רופא וכדו'.

יז. שמחות פרטיות של עובד/עובדת, אשר אינן נערכות בהפרדה לפי כללי הצניעות, אין להשתתף בהן.

שמחות פרטיות ואישיות יותר, שלא הוזמנו אליו כל העובדים בשווה, אלא עובדת אחת, אין להשתתף בהם גם אם נערכות בהפרדה מוחלטת.

יח. מחוץ לשעות העבודה, יש להימנע מלנהל שיחות טלפון בין עובד לעובדת אפילו בענייני עבודה (ובמקום הכרח, ראוי שהעובד ימסור את ההודעה לעובדת באמצעות בעלה או אביה). אם מרגישים שיש במקום העבודה מישהו או מישהי שמנסה להשפיע לרעה על הרוחניות, יש לשאול לרב מובהק אם להמשיך לעבוד במקום זה. וברור שאם יש במקום עובד שאינו שומר על גדרי הצניעות בין העובדים, בדיבור לא נקי או בהנהגה לא צנועה - חובה לעזוב עבודה זו, ופרנסה תבוא משמים.

יט. בעלי חנויות, משרדים, צרכניות וכדו', וכן אנשים פרטיים המעסיקים עוזרות בית ועובדות ניקיון, מוטלת עליהם חובה מעיקר הדין להקפיד על לבוש העובדות שיהיה על פי כל כללי הצניעות, וללא קולות. כמו כן, מחובת המעסיקים להקפיד על עובדיהם שישמרו את כל הכללים הנ"ל הלכה למעשה. גם על הבעלים לדרוש ולוודא קיום תקנות אלו אצל נשותיהם.

"ומבשרך לא תתעלם"

צריך כל אדם לדקדק בהלכות ייחוד וצניעות, כדי שיישמר מפני כל דבר רע. אלא שהקוד החרדי אינו גבול אישי שכל אחד מציב לעצמו בהתאם לנסיבות, אלא הרחקות נוספות, בהן מבקשים לחייב את כל הציבור. ראוי אפוא להעיר על יסודותיו של הקוד הזה.

שאל שייך פרסם בעיתון קוד התנהגות חרדי למקומות עבודה וביקש מרבני הציונות הדתית, מתוך קנאה בולטת, להתייחס לקובץ ההוראות הזה. אין ספק שעבודה משותפת של גברים ונשים טעונה זהירות, ויחסי עבודה עלולים להידרדר במהירות ליחסי קרבה, הטרדה וניצול מיני. כללים אלה צריכים לחול לא רק על מקומות עבודה, אלא גם על הקהילה, וצריך להרחיבם למושב, לקיבוץ, למתפללי בית כנסת עירוני. ומה עם שכנים, משפחות ידידים וחברים, האם מותר להתעניין בשלומם? להזמין אותם לאכול ארוחות משותפות? האם במסגרת מצומצמת כזו מותר לנשים להביע את דעתן על בעיות השעה, או שעליהן להסתודד בקצה השולחן ולדבר על בעיות נשים?

אין אפטרופוס לעריות נאמר גם על אנשים יראי שמיים. ברור איפוא שצריך כל אדם לדקדק בהלכות ייחוד וצניעות, כדי שיישמר מפני כל דבר רע. אלא שהקוד החרדי אינו גבול אישי שכל אחד מציב לעצמו בהתאם לנסיבות, אלא הרחקות נוספות, בהן מבקשים לחייב את כל הציבור. ראוי אפוא להעיר על יסודותיו של הקוד הזה.

א. צריך להיות 'בן אדם'

ההוראות הללו כפי שנכתבו הן ניסיון לרבע את המעגל. מתקני הקוד צריכים להחליט, אם הם בטוחים שהעסקת נשים מביאה לחטא, אזי אסור לתת למצוקת הפרנסה להטות אותנו מן האמת וצריך פשוט לומר: "אסור להעסיק נשים!". במפעל קטן, בחנות או במשרד כמעט מן הנמנעות שיישמרו הכללים הללו. ואם אין המצב כה גרוע, על מה המהומה? מדוע לא נסמוך על האנשים שישמרו על עצמם?

הקוד הזה איננו ההלכה אלא הוספת סייגים וגזירות מתחום הדמדומים. אילו נהג משה רבנו על פיו לא היה מציל את בנות יתרו מיד הרועים, אלישע לא היה שואל בשלום השונמית, ובוועז לא היה מדבר עם רות ונותן לה לאכול מן הקלי, לטבול את הלחם בחומץ ולשתות מן המים ששאבו הנערים. שמענו כיצד נהג בדורנו ר' אריה לוי לבקר כל שבוע את הרבנית הרצוג במשך שנים רבות כדי לדרוש בשלומה ולעודדה, כפי שעשה גם לאלמנות אחרות.

אמנם אין מותנינו מגיעה לאצבעם הקטנה של הגדולים הללו ואיננו רשאים לחקות אותם, אולם עלינו ללמוד מהם שצריך להיות גם "מענטש". "אל תהי צדיק הרבה ואל תרשע הרבה" (קוהלת ז, טז-יז). הכל צריך להיות במידה, במשקל ובמשורה, שלא לגדוש את הסאה, כי החומרא הזאת היא קולא בצידה האחר.

ב. כבוד האשה

החברה החילונית היא חברה מפלרטטת. גברים משחרים לטרף ונשים מבקשות למשוך תשומת לב לא רק בתוקף אישיותן אלא גם בהופעתן החיצונית. בכל קשר תמים עלולות להיות גם כוונות נוספות, תמיד קיימת קריצה וחשמל טעון באוויר. הדרך היחידה לברוח מיחסים קלוקלים כאלה, היא להתרחק מהם אל הקצה הנגדי, שיהיו "דמיין עלייכו ככשורא (דומות עליכם כקורות עץ)". שמירת הלכות הצניעות מנטרלת את הצד הגופני, עד שרוב אחא יכול היה להרכיב את הכלה על כתפו בלי לחוש שום דבר.

אולם הציבור החרדי מבין את ה"כשורא" באופן קיצוני מאד, לא רק במשמעות של כיסוי הגוף והרחקת כל דימוי מיני, אלא שלילת האשה כאישיות והפיכתה לקורה לכל דבר. מתוך תפיסה זו התירו ברשימת ההנהגות לשבח עבודה שנעשתה על ידי האשה אבל חלילה לא אותה ואת כשרונותיה. שללו מן האשה את שמה. גם בהזמנות נכתב רק "פלוגי ורעייתו". נאחזים בנימוס אירופאי ישן, שאבד עליו הכלח, ומרחיבים את מה שאמרו חכמים על רחב, שבשמה יש כוח לרגש ריגוש מיני. צריך להישמר מצדקנות אטומה התובעת מאשה הרה לצאת ממקומה ליד נהג המונית לבני ברק ולהישאר בתחנה, כי לא נשאר לה מקום בחלקה האחורי של המונית. הציבור הציוני הדתי לא יכול לייבא אליו את ההנחיות הללו. מעמד האשה אצלנו שונה לחלוטין. היא אינה עוסקת רק במשק ביתה. בידה ללמוד, לתרום, לעסוק בשטחים מגוונים ואנחנו מתברכים בחיזוק השפעתה על חיי הקהילה. אמותינו נשאו בעול בטבעיות מבלי שיהיו להן הכלים הרוחניים לעשות זאת. נשינו עולות עליהן מבחינה זו כמה מונים, ובנותינו צועדות עוד קדימה. וגם אם איננו שלמים עם כל התופעות הנובעות מכך, עצם ההתפתחות הזאת מבורכת, ולרבני הציונות הדתית בוודאי אין כוונה להחזיר את נשינו ובנותינו אל המטבח ולנעול אותן שם. איננו חיים על הירח, אלא עוסקים ביישומה של ההלכה בתוך המציאות הקיימת. משום כך צריך להבחין בין עיקרי ההלכה, הנוגעים בעיקר לקרבה פיזית או קרוב דעת וקלות ראש, לגביהן "אין עצה ואין תבונה נגד ה'", לבין מוסכמות חברתיות והרחקות שלא תמיד הן אפשריות היום.

את הכלל קבעו כבר הראשונים:

הכול כפי מה שהאדם מכיר בעצמו, אם ראוי לו לעשות הרחקה ליצרו עושה. ואפילו להסתכל בבגדי צבעונין של אשה אסור... ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל - מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאול בשלום אשת איש. אלא שאין ראוי להקל בזה אלא לחסיד גדול שמכיר ביצרו, ולא כל תלמידי חכמים בוטחין ביצריהן. (ריטב"א סוף מסכת קדושין) אנו - העניינים בדעת ובמידות - מצווים להיזהר יותר; אבל מצווים גם כן על "הווה מחשב שכר מצווה כנגד הפסדה", שההרחקה המצילה אותנו מן העבירה לא תביא אותנו לאבק סדומיות, לביוזי האשה, לרמיסתה ולהרחקתה ממעגל החיים. ו"החכם עיניו בראשו" להבחין מתי הדברים נעשים לשם שמים, בכבוד ראש ובוזהירות, מתוך הערכה וכבוד, ומתי מוסווית בתוכם יצריות וחיבה אישית.

ג. "ואל תביאני לידי ניסיון"

אורח החיים החרדי מבוסס על עיקרון יסודי, "אל תביאני לא לידי ניסיון ולא לידי ביזיון". עדיף לאדם לעצב את חייו מראש באופן כזה שלא ייתקל בניסיונות. הוא גר בתוך חברה סגורה, לבוש באופן שמבדל אותו, לא נתקל בנשים שלא במסגרת המשפחה וסופו ניצל מדינה של גהינום.

משול הדבר למין סרט נע שהאדם בוחר לעלות עליו כדי שיובילו כבר מעצמו אל היעד. זו החלטה מודעת לוותר על עצם הכניסה למעגל החיים במדינה, מתוך החשש שהבנים לא יישארו בדיוק במתכונת הוריהם.

אלא שיש פה גם אשליה. האדם הוא בעל בחירה, כל חייו הם התמודדות מתמדת. הוא יכול בבחירתו הטובה לצמצם את היקפן, להעתיק את נקודת הכובד מהתמודדות חיצונית קיצונית לאחרות מינוריות ופנימיות יותר, אבל לעולם לא יבטל אותן כליל. היצר הרע חי ונושם למרבית הפלא גם בבני ברק.

אנחנו לא רודפים אחרי הניסיונות ולא מבקשים אותם, אולם אנו מבינים שלעיתים המחיר העצום שצריך לשלם על ההתחמקות המוחלטת מן הניסיון כבר גדול מן הניסיון עצמו. איננו רואים במציאות ניגוד כה מוחלט לאמונתנו או איום מפחיד. בנינו משרתים במערכות הביטחון, המדע והכלכלה, בתפקידים הכרוכים בקשיים, ואף על פי שישנם כישלונות, בדרך כלל הם עומדים בהצלחה בניסיונות כאלה יום יום. ולמרות ההבדלים והשינויים הבין-דוריים, דור לדור יביע אומר.

בחברה פתוחה כשלנו אין שום דבר שאיננו עומד לביקורת ומבחן, גם המשמעת ההלכתית אינה מובנת מאליה אצלנו, אבל מי שקיבל על עצמו להגשימה כל יום בתוך המציאות הקשה, קדוש יאמר לו. הוא איננו חסין מפני ניסיונות חדשים, אבל לומד להכיר את עצמו ויודע את גבול כוחו. די לנו אפוא במה שכתוב, תוספת של גזירות תלושות המנותקות מן המציאות תגרום לרובנו דחייה והתנגדות קשה.

ד. סולם העדיפויות

על המסמך שצוטט ב'הצופה' חתומים רבנים חשובים; אולם ספק רב בעיני אם אלה גם יזמו את הוצאתו. מסתבר שכמו ברוב העניינים קמו כמה אברכים ומצאו להם בקעה להתגדר בה, הם רשמו את ההנחיות הללו והחתימו עליהן את הרבנים. וכי מי לא יחתום על הוראות שמבקשות לשמור על הצניעות, ולמנוע ממכשול?

אלא שכך נקבעים סדרי העדיפויות של חיינו הדתיים. מעולם לא הציבו הרבנים לפני הציבור הדתי את רשימת המשימות המוטלות עליו לפי סדר חשיבותן, אלא קוזאקים עמי ארצות הכתיבו לו את מאבקי. "אתרא קדישא" החליטה שניתוחי מתים ושמיירת קברים היא הדבר שצריך להילחם עליו בשעה זו, ומי מן הרבנים יגיד שלא צריך לקנא לכבוד המת? כך הפך האיסור הזה, הקטן והאחרון ברשימה, לערך הנעלה ביותר ביהדות. והכסף שהושקע בתיקון הכבישים מן הטומאה (גם כאשר אין כל הוכחה שמדובר בקברים יהודיים) הופקע מן הכוללים שניתן היה להקים בו, או מן הרעבים והחולים שאת נפשם ניתן היה להציל ממוות.

השבוע החלו הפגנות בכביש בר-אילן. לא הייתה פה החלטה רבנית מודעת שעכשיו הזמן להילחם על השבת, אלא כמה בריונים יצאו לשם ביוזמת עצמם. אבל "חבר אני לכל אשר יראוך", ומי מסכים עם דריסת השבת בבר-אילן?

אותם רבנים החתומים על הוראות הצניעות חתמו גם על החרמת ה'קלנועית' (כסא גלגלים חשמלי) בבני ברק. הקלנועית היא כלי חיוני לאיכות חייהם של זקנים, נכים וחולים, כדי שיוכלו לנוע ממקום למקום ולתפקד. ההלכה קובעת שלא גזרו על איסור דרבנן אצל חולה, וה'קלנועית' מונעת בגרמא על ידי בטריה חשמלית הפועלת כל הזמן, שיש בו איסור דרבנן ולמטה מזה. גם את הגזירה הזאת המציאו בוודאי קוזאקים שלא יכלו לתאר לעצמם את בני ברק כשזקנים

וזקנות נוסעים חלילה בקלנועיות ברחובותיה, ושמא יהיו גם בריאים שישתמשו בהמצאה הזאת. הרבנים הצטרפו כמובן ואמרו ש"זה חילול שבת גמור!!!". ומה יהיה על קיצור ימיהם של הזקנים והנכים?

1. דין וחסד

הקוד החרדי מזכיר לי סיפור עתיק שראוי לנו ללמוד ממנו:

בימיו של ר' תנחומא היו ישראל צריכים לגשם. באו אצלו ואמרו לו: רבי, גזור תענית שירד גשם. גזר תענית פעם ראשונה ושנייה ולא ירדו גשמים. פעם שלישית קם ודרש, אמר להם: כולם יחלקו במצוות צדקה. קם איש אחד ולקח מה שהיה לו בביתו ויצא לחלקו. פגש את גרושתו. אמרה לו: זכה במצווה בי, שמן היום שיצאתי מביתך לא ראיתי טובה. כיוון שראה אותה ערומה ובצרה גדולה נתמלא עליה רחמים ונתן לה, על שום, ומבשרך לא תתעלם. ראה אותו איש אחד, עלה ואמר לו לר' תנחומא: רבי אתה כאן ועברה כאן! אמר לו: מה ראית? אמר לו: ראיתי איש פלוני מדבר עם גרושתו ולא עוד אלא שנתן לה מעות. אילולי היה חשוד עליה לא היה נתן לה. שלח ר' תנחומא והביאו ואמר לו: יודע אתה שהעולם מצטער והבריות עומדות בצער והלכת ושוחחת עם גרושתך ונתת לה מעות?! סיפר לו המעשה ואמר: ולא כך דרשת, "ומבשרך לא תתעלם"!! באותה שעה הגביה ר' תנחום פניו לשמים ואמר לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, מה אם זה שהוא בשר ודם ואכזרי ולא היו עליו מזונותיה, נתמלא עליה רחמים ונתן לה, אנו, שאנו בני בניך, בני אברהם יצחק ויעקב ומזונותינו עליך, על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים! באותה שעה ירדו גשמים ונתרווח העולם.

(מתורגם מויקרא רבתי לד, יד; ירושלמי כתובות סב, ב)

בסיפור הזה מופיעות שתי תפיסות דתיות: האחת - פורמליסטית, המדקדקת בכל חריגה מגדרי הצניעות. כל שינוי כזה נראה לה כעבירה חמורה ומרוב חשש היא מבקשת להעמיד "משטרת צניעות" שתמנע מחשבת עבירה כזו. הבעל עומד מול התפיסה המסגרתית המוחצנת הזאת, תופס את מצוות החסד באופן פנימי, אמיתי, מתעלם מן הדימוי החיצוני של המעשה ועושה חסד עם גרושתו.

לאמיתו של דבר הכל מפורש כבר בנבואת ישעיהו (נח, ג-ח):

למה צמנו ולא ראית עינינו נפשנו ולא תדע? הן ביום צומכם תמצאו חפץ וכל עצביכם תנגשו.

הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית.

הסיפור של רבי תנחומא מלביש את דברי הנביא בצבעים חיים, אלא שעולה ממנו ביקורת גם על ר' תנחומא עצמו, גם הוא חטא מעט. בהתחלה הוא נתפס לתענית, לריטואל שבין אדם למקום, ורק משלא הועילה התענית החליף אותה במצוות החסד שבין אדם לחבירו. שלא כדרכה של תורה שיסודה הוא התיקון המוסרי האישי, אין לה עניין בצערו וייסוריו של העשיר שלא הכניס אוכל לפיו ביום הצום, אלא שייכנס לפיהם של הרעבים.

